

Դ Ի Ա Կ Ի Զ ՈՒ Մ, Թ Ե՞ Թ Ա Ղ ՈՒ Մ

ԴԻԱԿԻԶՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌ

Տարոն սարկավագ Առաքելյան

ՀՀ-ում գործող Ազգային ժողովն՝ ըստ ՀՀ սահմանադրության 62-րդ հոդվածի, մեր երկրի օրենսդիր մարմինն է: Այն մշակում և կառավարության քննարկմանն է ներկայացնում օրենքների նախագծեր, որոնք ընդունվելուց հետո օրենքի ուժ են ստանում և գործողության մեջ մտնում նախատեսված ժամկետում: Անհամաձայնություններ լինելու դեպքում հրավիրվում է ԱԺ արտահերթ նիստ, և եթե քվեարկության արդյունքում օրենքը չի ընդունվում, կառավարությունը ետ է վերցնում և այն դադարում է օրենքի ուժ ունենալուց: 2007-ի փետրվարի 27-ին, երկրորդ ընթերցմամբ, ընդունվեց **«Հուլարկավորությունների կազմակերպման և գերեզմանատների դիակիզարանների շահագործման մասին»** օրենքը:

Օրենքի նախագծի հեղինակը դիակիզման անհրաժեշտությունը պայմանավորում է տարածքային խնդրով՝ «Երևանը շրջապատված է գերեզմանոցներով, որոնք զբաղեցնում են մայրաքաղաքի տարածքի 7-8%»¹, այսինքն՝ Հայաստանում տարածքները չեն բավարարում գերեզմանների համար: Մի փոքր մոնիթորինգ անցկացրեցինք սույն խնդրի առավել բարդ վիճակում գտնվող տարածքում՝ Երևանում, արդյունքում ունենալով հետևյալ պատկերը: Պարզվեց, որ Երևանի գերեզմանատների զբաղեցրած տարածքների ճիշտ չորս անգամ ավելին՝ շինարարության համար ոչ պիտանի տարածք է, որից, եթե ուղիղ կեսը հատկացվի նոր գերեզմանատների կառուցմանը, ապա կնշանակի, որ առնվազն հինգ հարյուր տարի Հայաստանը չի ունենա գերեզմանների հետ կապված որևէ խնդիր, մանավանդ, եթե այդ նորակառույց գերեզմանատներն ունենան կարգավորված գծագիր, հավասարապես բաշխված գերեզմաններով, ինչը հատուկ է քաղաքակիրթ երկրներին, ոչ թե ինչպես մեր այսօրվա գերեզմանատներն են (մեկի գերեզմանն իր մեծությամբ խաղահրապարակ է, իսկ մյուսինը՝ կաշառքի քչության պատճառով չի անցնում 2.5 քմ-ը):

ՀՀ «Հուլարկավորությունների կազմակերպման և գերեզմանատների

¹ www.mediaforum.am

դիակիզարանների շահագործման մասին» օրենքի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով.
«Գերեզմանատների կազմակերպում չի թույլատրվում հետեյալ տարածքներում.

Երևան քաղաքի ընդ. մակերեսը	22.453 հա
Քաղաքաշինական նպատակով օգտագործված է	14.505 հա
Գերեզմանատներ համար հատկացված է	1.221 հա
Շինարարության համար ոչ պիտանի տարածք է	5.796 հա

ա) ջրամատակարարման աղբյուրների եւ հանքային ջրերի սանիտարական պահպանման առաջին եւ երկրորդ գոտիներում, առողջարանների սանիտարական պահպանման առաջին գոտում. բ) լճերի, գետերի եւ մյուս բաց ջրամբարների ափերին. գ) ջրածածկվող, սողանքների եւ փլուզումների ենթակա եւ ճահճային գոտիներում. դ) այն վայրերում, որտեղ ստորերկրյա ջրերի խորությունն առավելագույն հոսքի ժամանակ հողի մակերեսից չորս մետրից պակաս է. ե) անտառային ֆոնդի հողերում, հատուկ պահպանվող տարածքներում, բնակավայրերում՝ ընդհանուր օգտագործման ենթակա զբոսայգիներում, պուրակներում, այգիներում եւ այլ կանաչ տարածքներում», պետք է նկատի առնել, որ նշված տարածքներից 1/3-ը պատկանում է շինարարության համար ոչ պիտանի 5.796 հա-ին: Ըստ օրենքի հեղինակ Տիար Վլադիմիր Բադալյանի հայտարարության՝ առավել ընդգծվում է հարցի ձգնաժամային վիճակը. «Այսօր Երևան քաղաքի 10%-ը գերեզմանոցներ են»², որն անշուշտ չի համապատասխանում

² www.armenianow.com

իրականությանը, այն ուռճացված է ավելի քան երկու անգամ: Այսօրվան ևս մոտ հինգ հարյուր տարի պետք է գումարել, և միայն այդ ժամանակ հնարավոր է Երևանում ստանալ այդ պատկերը:

Իսկ ի՞նչ են մտածում քրեական ոլորտի օրենսգետներն առաջ քաշված հարցի առնչությամբ: Քանի որ նույն օրենքի 10-րդ հոդվածի 7-րդ կետն ասում է. **«Ինքնասպանության, անհայտ պատճառից հանկարծամահության, մարմնական վնասվածքների հետեւանքով տեղի ունեցած մահվան եւ մահը հանցագործության հետեւանքով տեղի ունենալու կասկածի դեպքերում մահացածի մարմնի (աճյունի) հուղարկավորումը չի թույլատրվում առանց դատաբժշկական մարմինների թույլտվության»:** Նախ, եթե դիակն արդեն աճյունի է վերածվել (այրվել է դիակիզարանում), ապա դատաբժշկական փորձաքննությունն այստեղ այլև ոչինչ քննել չի կարող, հետևաբար ուղղակի ավելորդ էր նախորդ օրենքը մեխանիկորեն արտագրել և կողքին ավելացնել «աճյուն» բառը: Եվ գաղտնիք չէ, նման փորձաքննությունները երբեմն ոչ ճշգրիտ տվյալներ են արձանագրում, և հետագայում անհրաժեշտ է լինում արտաշիրմում և դատաբժշկական փորձաքննություն կատարել, ինչն անհնար է դիակիզման դեպքում:

Այսպիսով, սույն օրենքն ընդունելու անհրաժեշտություն, ինչպես ներկայացվում է հեղինակի կողմից, իբրև տնտեսական հարցի լուծում՝ ավելորդ է, քանի որ այդպիսի հարց առաջիկա հինգ հարյուր տարիների ընթացքում մեզանում չի լինի: Եվ վերջապես սույն օրենքը, ինչպես արդեն նկատելի դարձավ, պետք է խոչընդոտի շատ հանցագործությունների (**Ինքնասպանություն և դիտավորյալ սպանություն**) բացահայտմանը, ինչը մեկ այլ օրենքով (ՀՀ քրեական օրենք) պատժելի արարք է:

ԹԱՂՄԱՆ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԻՑ ՁԱՏ ԱՅԼ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

Ցանկացած բնագավառում, երբ նախկինում ընդունված օրենքը կամ սովորույթը կորցնում է իր ուժը, փնտրում են նոր տարբերակներ: Այժմ մեր առջև ծառայել է մի խնդիր, որն անշուշտ պահանջում է նոր լուծում: Հայաստանը վաղուց տարածքային խնդիրներ ունի, այդ պատճառով շատերը, այդ թվում բազմաթիվ պետական այրեր, գտնում են, որ հայերիս ավանդական թաղման կարգն այլևս անթույլատրելի է:

Հետևաբար, ներկայացվելիք տարբերակները բնավ էլ նորություն չեն մարդկության պատմության մեջ, այլ ժամանակին եղած և հիմա որոշ երկրներում կիրառվող մեթոդներից են: Մեր նախնիները եղել են բարեպաշտ քրիստոնյաներ, բնական է, որ նրանց ավանդած ձևը հաստատված է եղել եկեղեցու կողմից՝ եկեղեցական կարգի ու կանոնի համաձայն, հոգևոր երգերի խաղաղեցնող ու ցավ ամոքող ձայների ներքո, հավուր պատշաճի ծիսակատարությամբ, և ամենակարևորը՝ մեծ հարգանք ցուցաբերելով հանգուցյալի նկատմամբ: Արարողության վերջում, հարազատները լսում էին հոգևորականի հուսադրող ու մխիթարող խոսքերը: Դիակի նկատմամբ մեր նախնիներն այնպիսի մեծ հարգանք են ցուցաբերել, որ նույնիսկ, ըստ Մաշտոցյան ծիսակարգի՝ դիակը դրվում էր եկեղեցու ներսում և ամբողջ գիշեր հսկվում: Ոմանք ասում են, քանի որ եկեղեցու կարգը չենք կատարում, ուրեմն արդեն հեռացել ենք վերը նշված հավուր պատշաճից: Մաշտոցյան ծիսակարգի համաձայն՝ եթե ինչ-ինչ պատճառներով հանգուցյալը եկեղեցի չէր տարվում, ապա եկեղեցական կարգը կատարվում էր տանը: Այստեղից հետևություն, որ դեռևս IX դ. արդեն լինում էին դեպքեր, որ դիակը չէր տարվում եկեղեցի: Եվ հատկանշական է՝ նմանատիպ դեպքեր քիչ չեն եղել, քանի որ դրա մասին հատուկ հղում կա ծիսական գրքում:³ Հայտնի է, որ դեռևս Ն.Ք.-ը հայկական լեռնաշխարհում ընդունված է եղել հանգուցյալին թաղելը. դին ամփոփել են հողում կամ դրել դամբարանի մեջ: Եղել են այսպես կոչված ընդհանրական դամբարաններ, որտեղ դրվել են մոտ 3-35 դի⁴: Այստեղ չէր կարող դրվել մեծատոհմիկի աճյունը, որի համար պատրաստված էր հատուկ մեծ ու ճոխ դամբարան: Մեծատոհմիկներից զատ, նման պատվի կարող էին արժանանալ շամաններն ու քրմերը: Դիակները թաղվել են՝ կքանստած ու թևերը կծկած, կողքի պառկեցրած ու ձեռքը գլխի տակ, կավաման կամ գետնաքար դրած: Հանդիպել է նաև գլուխն ու մարմինն առանձին-առանձին խսիրի մեջ փաթաթած և նայած, թե այդ ժամանակ ժողովուրդն ինչ հավատալիքներ է ունեցել հետմահու կյանքի վերաբերյալ: Նման գերեզմաններ հայտնաբերվել են Լճաշենում, Աստղածորում, Կարճաղբյուրում և այլուր: Եղել է նաև դիակիզում՝ կապված զրադաշտական և հեթանոսական կրոնների հետ, որը կատարվել է հատուկ ծեսով: Իսկ քրիստոնեություն ընդունելուց հետո, հայ իրականության մեջ իսպառ վերացել են թաղելուց բացի բոլոր ձևերը: Եզնիկ Կողբացին,

³ Մաշտոց, Ս. Էջմիածին 2001, էջ 443

⁴ ՀՍՀ հանրագիտարան, հտ 4, Երևան 1978թ, էջ 132

խոսելով հեթանոսության մեջ պաշտվող քարից ու փայտից կերտված արձանների մասին, նշում է, որ մեղք է համարվում արհեստավորի քանդակը, եթե այն կանգնեցվել է պաշտամունքի առարկա դարձնելու նպատակով: Իսկ եթե արձանը կանգնեցված է գերեզմանի վրա՝ ի հիշատակ ննջեցյալ բարեկամի, ապա դա բնավ էլ մեղք չէ: Ընդհակառակը՝ ցանկալի, նույնիսկ գովելի վարմունք է:⁵ Սա արդեն խոսում է ոչ միայն շիրմաքարերի հնության, այլ հանգուցյալին պատվելու մեր վաղեմի սովորույթի մասին: Այսպիսով, պարզ է, թե ինչ ենք հասկանում ավանդական կարգ ասելով:

ԱՅԼ ՏԱՐՔԵՐՈՎՆԵՐ

Վերլուծենք մի այնպիսի իրողություն, ինչպիսին մարդակերությունն է: Այն կարող էր սնվելու ձև լինել, բայց մարդակերն ուներ իր ուրույն մեկնաբանությունը: Երբ կերել են թշնամուն, դա խորհրդանշել է կատարյալ հաղթանակ, քանի որ թշնամուն ուտելով, ինքնաբերաբար ոսոխին պարփակել են սեփական մարմնում ու դատապարտել հավերժական գերության: Երկրորդ՝ հաղթանակը լիակատար չէր լինի, եթե թշնամու աչքերով չնայեին աշխարհին: Հենց սրանով է բացատրվում այն երևույթը, որ պարտվող ցեղի առաջնորդի աչքերը պատկանում էին առաջին հաղթողին և մատուցվում հատուկ ծեսով: Իսկ երբ կերել են մտերիմին, մեծ հարգանք են մատուցել նրան՝ չթողնելով, որ հոգին պատահաբար կլանվի ինչ-որ պիղծ կենդանու կողմից ու անարգվի կամ ուղղակի հեռանա իր հարազատներից:⁶

Մենք չունենք այս անհեթեթ գաղափարները: Ծննդոց գրքում նկարագրվում է, թե ինչպես Աստված ստեղծեց մարդուն և ինչ հրամաններ տվեց՝ կապված մարդու ապրելակերպի հետ. «Ահա ծեգ տվեցի ողջ երկրի վրա տարածված սերմանելի բոլոր բույսերի սերմերը և իրենց մեջ պտուղ սերմանելու սերմ պարունակող բոլոր ծառերը: Դրանք թող ծեգ

⁵ Եզնիկ Կողբացի, Եղծ Աղանդոց, Երևան 1994թ, էջ 73

⁶ Բանավոր ավանդագրույց

համար սնունդ լինեն,....»⁷: Այստեղից տեղեկանում ենք, որ նախամարդը պետք է օգտվեր Աստծո ստեղծած բնության բարիքներից ու պիտի կշտանար պտուղներով, ոչ թե դիակներով: Իսկ Մովսեսի օրոք Աստված հստակ հայտնում է, թե ո՞ր կենդանին է ուտելի ու մաքուր, և որը՝ պիղծ ու անպետք:⁸ Եթե խոզը, կճղակավոր է, բայց չի որոճում, պիղծ է համարվում ուտելու համար, ապա որքան մեծ պղծություն է մարդակերությունը: Բայց ահա գալիս է մի պահ, երբ հրեա ժողովուրդը ստիպված է լինում առավոտից մինչ երեկո պատերազմել թշնամու դեմ: Եվ քանի որ պատերազմի դաշտում մարդավայել սնվելու հնարավորություն չկար, մարտիկները խմում էին իրենց թշնամու արյունը, որը ծառայում էր թե՛ որպես ջուր և թե՛ որպես վիտամիններով հարուստ սնունդ: Այս արարքի համար իսրայելացիներն ու դրսից եկած, նրանց մեջ բնակվող մարդիկ լսում են Աստծո սպառնալից պատվիրանը. «...Ես իմ զայրացած հայացքը կուղղեմ արյուն ուտող այդ մարդու վրա և նրան կվերացնեմ իր ժողովրդի միջից»:⁹ Եվ եթե նույնիսկ Աստված պատվիրած էլ չլիներ, ինչպե՞ս կարելի է ուտել Աստծո պատկերով ստեղծված էակին, որն Աստծո արարչագործության թագն ու պսակն է: Բնության մեջ ամեն ինչ՝ շնչավոր, թե անշունչ, ունի իր առաքելությունը, և մարդը կեր չպետք է դառնա՝ որպես սնունդ, թե տնտեսական կարևոր հարցի լուծման ձև: Այսպիսով, դիակը վերացնելու համար ուտել չի կարելի:

Ոմանք կառաջարկեն կենդանիներին կերակրել դիակով, որը միաժամանակ կլուծի երկու հարց. այն գումարները, որոնք ծախսվում են կենդանաբանական այգու կենդանիներին սնելու համար, զգալիորեն կնվազեն, իսկ դիակն էլ վերածվելով կերի, չի թաղվի, հետևաբար տարածք չի զբաղեցնի: Այս երկակի շահավետ միջոցը կիրառվել է մարդու կողմից դեռևս նեոլիթյան շրջանում:¹⁰ Այն հանդիմանվել է Աստվածաշնչում, թեև ուղղակի հղում չկա, բայց բազմիցս կարդում ենք.«...[այսինչ] տնից ով քաղաքում մեռնի, շները պիտի ուտեն նրան, իսկ ով դաշտում մեռնի, երկնքի թռչունները պիտի կտցեն»:¹¹ Իսկ երբ մարգարեների որդիներից մեկի ընկերը չհարվածեց ընկերոջը, վերջինս մարգարեացավ. «Քանի որ Տիրոջ ձայնին չհնազադնվեցիր, հենց որ ինձանից հեռանաս,

⁷ Ծննդոց 1:29

⁸Ղևտական 11:1-47, Բ Օրինաց 14:3-21

⁹ Ղևտական 17:10

¹⁰ ՀՄՀ հանրագիտարան, հտ 4, Երևան 1978, էջ 131

¹¹ Գ Թագավորաց 14:11

մի առյուծ քեզ կբզկտի»¹²: Առյուծը նրան բզկտեց որպես պատիժ՝ Տիրոջ խոսքին չանսալու համար, իսկ Հեզաբել թագուհու մասին Եղիան մարգարեացավ «Շները պիտի ուտեն նրան Հեզրայելի պարսպի մոտ»:¹³ Սրան հետևում է Աքաաբ թագավորի մասին մարգարեությունը. «Աքաաբ թագավորի մարդկանցից քաղաքում մեռածներին շներն են ուտելու, իսկ դաշտում մեռածների դիակները երկնքի թռչուններն են կտցելու»¹⁴ :Հար և նման մարգարեություններ արդեն եղել էին Հերոբոլամ և Բաաս թագավորների վերաբերյալ: Փաստորեն, առյուծը մարգարեի ընկերոջը բզկտելով սպանեց, իսկ մյուս մեղավորները, որոնք արժանացան կեր դառնալու «ճակատագրին», ոչ թե կենդանիներից սպանվեցին, այլ տարբեր տեղերում մեռնելով, կերակրեցին շներին և թռչուններին: Եթե չենք ցանկանում անարգել մեր հանգուցյալներին, և մանավանդ մեղանչել Տիրոջ առաջ, պետք է այս մտքից հրաժարվել: Թեպետև այն, ինչպես արդեն նշել ենք, բերում էր երկակի շահ: Իսկ այն մարդիկ ովքեր չեն հավատում Աստվածաշնչի ճշմարտությանը, բնականաբար, նրանց չի հուզում վերը նշված հանդիմանությունները, սակայն մի պահ պետք է պատկերացնել այն երեխայի հոգեկան ապրումները, երբ պատահաբար իմացել է, թե կենդանաբանական այգում կամ կրկեսում իրեն զվարճացնող առյուծը կերել է իր մահացած հարազատին, որ ավելի վատ է, վաղն էլ իրեն է ուտելու: Այսպիսով, մարդկանց կեր դարձնել չի կարելի: Շատ հնուց և մինչև այժմ էլ կիրառվում է մարմինը ջրին հանձնելու տարբերակը: Այն հատկապես կիրառվել է նավաստիների կողմից: Այս մեթոդը նույնպես քրիստոնեական չէ, բայց քանի որ հայերը ծով չունեն, և մտավախություն էլ չկա, որ մի օր կորոշի այդ անհեթեթությունը կօրինականացվիլ: Բացի ավանդական կարգից, կան տարբերակներ, որոնք թեև շահավետ են, բայց ընդունելի չեն: Քանզի հոգեբանական, բարոյական և քրիստոնեության տեսանկյունից անթույլատրելի են: Դրանք չեն կարող տեղ գտնել հայ իրականության մեջ՝ անկախ նրանից, թե վաղը ինչ տնտեսական հարցեր կծագեն:

ԴԻԱԿԻՉՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԱՅԼ ՏԱՐԲԵՐԱԿ

Արդ մի տարբերակ կա, որի կիրարկման համար հատկապես շահագրգռված են պետական այրերից շատերը. այս տարբերակի անունն է *ԴԻԱԿԻՉՈՒՄ*:

¹² Գ Թագավորաց 20:36

¹³ Գ Թագավորաց 21:23

¹⁴ Գ Թագավորաց 21:24

«Դիակիզում»-ը բարդ բառ է, այն բաղկացած է *դի* և *կիզել* արմատներից և նշանակում է հանգուցյալին կրակով վառել: Դիակիզումը՝ հանգուցյալին կրակով վառելը, չնայած խոստանում է տնտեսական մեծ օգուտ, մասնավորապես տարածքային առումով, բայց այն անթույլատրելի է,

ինչպես վերը նշված այլ տարբերակները: Մեր ժամանակներում, երբ այսքան շիկացած է կրոնական մթնոլորտը, և բազմաթիվ «լույս սփռող» կրոնական կազմակերպություններն իրենց խառնիճաղանջ ու մոլորեցնող վարդապետություններով խոշտանգում են հազարավոր հայորդիների հոգիներ, խեղաթյուրում հայի ազգային նկարագիրը, նման վարվելակերպի թույլատրելիությունն ամենաքիչը անպատեհ է: Երբ միջազգային քաղաքական խոշոր կազմակերպությունները, հովհանավորի դիմակի ներքո ծալված, ջանք չեն խնայում փոքր ազգերին ծուլելու՝ չի բացառվում, որ դիակիզմանը դրական պատասխան տալը հայ ժողովրդի համար դառնա ճակատագրական: Գաղտնիք չէ, որ Հայ Եկեղեցին մեծ դեր ունի ազգապահպանության գործում: Դիակիզման ընդունումը ժողովրդին աստիճանաբար կհեռացնի եկեղեցուց, ինչը պակաս հաճելի չէ մեծ տերություններին: Դիակիզումն առաջին հերթին մեծ մեղք է, երկրորդ՝ մեր ազգային մտածողությանը խորթ մի երևույթ, և վերջապես, անհարգալից ու անմարդկային վարվելակերպ:

1918թ. դեկտեմբերի 7-ին ՌՍՖՍՀ ժողկոմսովետի դեկրետի համաձայն՝ ՍՍՀՄ-ում օրինական է համարվել դիակիզումը:¹⁵ Վերջինս նույնիսկ այդ դժնդակ տարիներին չի թափանցել հայ իրականություն, և հարկ չկա այսօր, երբ հայ ժողովուրդն ազատվել է օտարի լծից ու չունի կրոնական ճնշումներ, նման գազանաբարո արարքը թույլատրվի: Երևույթը ո՛չ հայկական է, ո՛չ էլ մարդկային: Եթե ոմանք համաձայն են այրել իրենց ծնողների դիակները, ապա ո՞վ պետք է հոգա նրանց այն դրացիների հոգեկան վիճակի մասին, որոնք կամա թե ակամա ականատես կլինեն դիակիզում կոչված վայրագությանը: Հսկայական ֆինանսներ պետք է ծախսվեն՝ հոգեբաններ վարձելու համար, որոնք պիտի փորձեն ամոքել այն երեխաների հոգեկան ծանր ապրումները, որոնք չեն կցանկանա շնչել իրենց ծնողների այրվող մարմինների ժահահոտը, ո՛չ էլ տեսնել մոխրացած

¹⁵ ՀՍՀ հանրագիտարան, հտ 4, Երևան 1978, էջ 132

աճյունները: Եթե մի օր դա դառնա սովորական երևույթ, ապա շատ ցավալի է, քանի որ մի մեծ քայլ արած կլինենք դեպի ետ՝ դեպի հեթանոսություն, դեպի վայրենություն:

Դիակիզումն ընդունված է բուդդայականության և հինդուիզմի մեջ¹⁶ և բուլորովին էլ քրիստոնեական չէ: Չնայած քրիստոնեական որոշ ուղղություններ կան, որոնք գտնում են, թե դիակիզումը թույլատրելի է: Սրանք, անշուշտ, սխալվում են. վերջիններս երևի անծանոթ են Աստվածաշնչին, որ չգիտեն, թե Ամոս մարգարեն 2:1-ում, փոխանցելով Տիրոջ խոսքն, ասում է. «...Ես պիտի պատժեմ նրանց, քանի որ նրանք այրեցին եղոմացիների թագավորների ոսկորները»: Ոսկորներն այրելը պղծություն է, այն աստիճան, որ նույնիսկ որոշ հրեական արքաներ կրոնական բարեփոխումներ էին կատարում, Բահադի զոհասեղանները պղծելու նպատակով գերեզմաններից ոսկորներ էին դուրս բերում ու դրանք այրում վերը նշված բազիսների վրա:

Իհարկե, չեն սխալվում նրանք, ովքեր ասում են, թե հոգին է կարևոր, իսկ մարմինը հազուստի նման մաշվելու է, միայն պետք է նրա համար, որպեսզի մարդ կարողանա հոգալ իր հոգևոր պետքերը: Բայց մի՞թե սա իրավունք է տալիս այրել Սուրբ Հոգու տաճարը, որը քրիստոնյայի մարմինն է: Ինչպես երանելի Պողոս առաքյալն է ասում. «Չգիտե՞ք, թե ձեր մարմինները տաճար են Սուրբ Հոգու, որ ձեր մեջ է, և որն ստացել էք Աստծուց, և դուք ձեր տերը չեք»:¹⁷ Եթե կարելի է այրել քրիստոնյայի մարմինը՝ պատճառաբանելով, թե մարմինն այլևս կատարել է իր առաքելությունը, ապա կարելի է նաև մի վայրից տեղափոխվելուց առաջ այրել տեղի եկեղեցին և հեռանալ: Իսկ թե ինչո՞ւ է հարկավոր այրել խոնարհված եկեղեցին, անշուշտ, կտան որոշ անհեթեթ պատասխաններ, կփորձեն նույնիսկ հիմնավորել Աստվածաշնչով: Առհասարակ Աստվածաշնչին և հատկապես Նոր Կտակարանին խորթ է դիակի հետ նման վարվելակերպը: Նույնիսկ մեր տեր Հիսուս Քրիստոս մի առիթով ասաց. «Թու՛յլ տվեք նրան, որպեսզի իմ թաղման օրվա համար այդ պահի»:¹⁸ Վերջապես հիշենք Աստծո այն խոսքը, որ ասում է. «...որովհետև հող էիր և հող էլ կդառնաս»:¹⁹ Բայց ոմանք կասեն, թե մոխի՛րն էլ հող է, բացի այդ՝ Աստծո այդ խոսքը նշանակում է, որ անկենդանությունից վերցվեցիր ու կենդանացար՝ նորից պիտի անկենդանանաս: Միևնույն է՝ մարմինն այրելը

¹⁶ ՀՍՀ հանրագիտարան, հտ 4, Երևան 1978, էջ 132

¹⁷ Ա Կորնթ. 6:19

¹⁸ Հովհ. 12:7

¹⁹ Ծննդ. 3:19

մեղք է: Հասկանալու համար, նախ ասենք, թե մարմնի, մտքի և հոգու այն բոլոր արարքները, որոնք բաժանում են մարդուն Աստուծոց՝ խախտելով աստվածադիր բնական օրենքները, մեղք են: Եթե մարմինը մոխրանում է մոտ 2.5 ժամում²⁰, մարդու ձեռքով շիկացված օդում, կարծում ենք, թե դա աստվածադիր օրենք լինել չի կարող: Տ. Բաբկեն ավագ քահանա Մազուտյանը շատ ճիշտ է նկատել, որ ոչ ոք իրավունք չունի Սուրբ Հոգու տաճարը մոխրի վերածելու: Թող ինքնին փլվի այդ Ս. տաճարը, եթե Աստված կամենում է²¹, բայց ոչ ոք չպետք է ցանկանա աստվածադիր օրենքն իրագործելու ընթացքը ոչ արագացնել, ոչ դանդաղեցնել: Եթե քրիստոնեական միտքը մի կողմ դնենք, միայն անմիտ և ապերախտ մարդն է իր հարազատ տնից դուրս գալուց հետո՝ այրում: Վերը նշված անմիտը մեզ չի զարմացնի, եթե ի ցույց շրջապատին, մի քիչ իր տան մոխրից վերցնի ու, սափորի մեջ լցնելով, մեծ հարգանքով պահի: Սակայն կլինեն մարդիք, որ մատնացույց կանեն մեր երանելի Ս. առաքյալներին ու խոստովանողներին, որոնց վիճակվեց վասն հավատի այրվելով նահատակվել: Ի գիտություն բոլոր նրանց, ովքեր նման մանր ու թույլ հիմքերով ցանկանում են մեծ ու լուրջ որոշումներ կայացնել. սրբերն այրվեցին կենդանի և ոչ թե մահանալուց հետո: Իսկ ոճիրը կատարեցին ոչ թե իրենց քրիստոնյա հարազատները, այլ հեթանոսները՝ կատարելով մոլազար Ներոնի, Կալիգուլայի ու դրանց նմանների հրամանները: Հետևելով վերը նշված քահանա Մազուտյանի խորհրդին՝ հարկ է կարդալ Եզեկիելի տեսիլը հարության մասին, որտեղ նկարագրվում է, թե ինչպես են ոսկորներն իրար միանում, մտտվում և կենդանանում²²:

Դիակիզումը խրախուսողները նմանվում են Եզնիկ Կողբացու ասած այն պիղծ մտքով աղոթողներին, որոնց համար ավելի լավ կլիներ, եթե մաքուր մտքով քնեին: Պատմության մեջ հաճախ կրկնվում են նմանատիպ դեպքեր: Երբ մարդիկ նեղ վիճակում են, սկսում են վնասել իրենք իրենց՝ քանդելով ու ապականելով արյուն-քրտինքով շահած նվիրական և սուրբ հարստությունները: Հիմա, երբ տարածքային խնդիրներ կան, փոխանակ գտնելու քաղաքական կամ տնտեսական ճանապարհներով լուծման ճիշտ տարբերակներ՝ փորձում են մեր Ս. Եկեղեցու Ս. Վարդապետությունը հարմարեցնել ըստ ցանկության: Կարծում են, հասկանալի է, որ բացի ավանդական կարգից, այլ տարբերակ չկա: Մարդը, մանավանդ հայ քրիստոնյան, մեռնելուց հետո միայն պիտի թաղվի:

²⁰ ՀԱՀ հանրագիտարան, հտ 3, Երևան 1978, էջ 373

²¹ Տ. Բաբկեն ավագ քին. Մազուտյան, Ճանապարհ առ Քրիստոս, Նյու Յորք, 1995, էջ 353

²² Եզեկիել 37:1-14

ԴԻՎԿԻԶՈՒՄԸ ԿԱԹՈՒԿ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

«<...Շատ անգամ չար ոգին կրակի և
ջրի մեջ էր նետում նրան, որ կործանի...>> (Մրկ. 2:21)

Սկսած Վատիկանի II ժողովից՝ (1963թ.) Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին, որոշակի հանգամանքներից ելնելով, թույլատրում է դիակիզումը: Կանոն 1176, պարագրաֆ 3-ում գրված է. «Եկեղեցին հորդորում է, որպեսզի մարդկանց մարմինները, մահանալուց հետո հողին հանձնվեն: Սակայն, միևնույն ժամանակ արտոնում է դիակիզում անել, եթե այն եկեղեցու վարդապետության դեմ ուղղված որևէ պատճառով չի արվում»²³: Դարերի ընթացքում դիակիզման հարցը մեծ վիճաբանությունների առիթ է հանդիսացել: Դեռ I, II և III դդ. հեթանոսները, քրիստոնեության դեմ պայքարելու համար, մարդկանց մարմիններն անդամահատում էին ու այրում և դժվար թե իրենց հարզանքն արտահայտում հանգուցյալի հանդեպ: Սա անում էին որպեսզի ցույց տան, թե քրիստոնյաները սխալ են, երբ ասում են՝ հոգին և մարմինը վերամիավորվելու են ու հարություն առնելու: Սրան դեմ կանգնելու համար, Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին սկզբում դատապարտեց դիակիզումը՝ հիմնավորելով. «<Որովհետև մարմինը տաճար է Սուրբ Հոգու>>, ուստի նրա հետ պետք է հարզանքով վերաբերվել անգամ մահանալուց հետո: Մանավանդ որ մարդիկ գիտեին՝ Հին Կտակարանում պարզորոշ կերպով նշվում է, որ և՛ Աբրահամը, և՛ Իսահակը, և՛ Հակոբն ու մյուս բոլորը թաղվել են»²⁴: Դարեր շարունակ դիակիզման արգելքը մնում էր անխախտ: Մարդկանց մարմիններն այրել թույլ տրվեց միայն այն ժամանակ, երբ ամբողջ Եվրոպայով ժանտախտ էր տարածված, և դիակներն այրելը միակ միջոցն էր: Սակայն Վատիկանի ժողովում, ինչպես արդեն հայտնի է, կանոնը փոխվեց: Ժողովում մեծամասնությունը որոշեց արտոնել դիակիզումը և եկավ այն եզրակացության, որ այն ավելի խնայողական է, քան դիակի հողին հանձնումը, որ մոխրով լի սափորն ավելի քիչ տեղ է զբաղեցնում, քան մեծ դագաղը, որ այն բոլորովին էլ հակաքրիստոնեական երևույթ չէ և ոչ մի կերպ չի խանգարում մարմնի և հոգու վերամիավորմանը: Ըստ նրանց՝ հողի տակ նույն այրման գործընթացն է տեղի ունենում, միայն ավելի դանդաղ: Դիակիզումն

²³ Code De Droit canonique. A. Boutemps (France). 1972. P. 205

²⁴ Ծանոթ. 25:8-10, 35:29, 49:33

այդ ընթացքն արագացնում է և մոտ երեք ժամում այրում այն, ինչ հողն այրում է տասնյակ տարիների ընթացքում: Միայն թե հողում ոսկորները պահպանվում են:

Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին հավաստում է, որ հավատացյալներն իրենք են դիմել, որպեսզի դիակիզումն արտոնվի: Սկզբում որոշվել էր դիակիզվածի համար կարգ ընդհանրապես չկատարել, հետո հոգևորականները թաղման և վերջին օծման ծեսն անում էին միայն եկեղեցում, այսինքն՝ դիակիզումից առաջ: Բայց 1997թ. մարտի 21-ի Վատիկանը կարգ է կատարում նաև հենց դիակիզարանում: Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին արտոնում է դիակիզել, չպահանջելով այդ քայլին դիմելու համար ոչ մի լուրջ դրդապատճառ: Բայց, միևնույն ժամանակ, նախընտրությունը տալիս է թաղմանը: Այսպիսով, Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին, գնալով հեռանում է ավանդականությունից: Հարմարվելով մարդկային օրենքին՝ այն օտարացել է Աստծո օրենքից: Տիեզերական հայրերից Բարսեղ Մեծի 87-րդ կանոնի համաձայն՝ ավանդությունը եկեղեցում նույն կանոնի և օրենքի ուժն ունի, քանի որ հաստատված է եղել մեր սուրբ հայրերի կողմից, ուստի պետք է ավանդվածը սրբությամբ պահենք²⁵: Տվյալ պարագայում, կաթոլիկներն ընդունում են դիակիզումը, որն ապացուցում է, թե հեռացել են ճշմարիտ ճանապարհից: Հավանաբար այսօրվա «ազատ մտածելակերպով» մարդիկ, որոնք նախընտրում են դիակիզումը, որը մեր կարծիքով դժոխքի նախադուռն է, մտածում են, թե կարելի է համաքրիստոնեական սրբի հրահանգներն անտեսել և մեղավոր մարդկանց՝ այս կյանքից հեռանալու և հանդերձյալին անցնելու «հետաքրքիր» տարբերակ կիրառել: Այսօր տարբեր քրիստոնեական եկեղեցիներ, այդ թվում Հռոմի Կաթոլիկ եկեղեցին, ունեն թե՛ համատիեզերական և թե՛ տեղական եկեղեցու սրբերի մասունքներ: Այս մասունքների հիման վրա Հայոց եկեղեցին կառուցել է իր բազմաթիվ զորավոր տաճարները, որոնց ուժով բազմաթիվ բժշկություններ և հրաշագործություններ են կատարվել: Այս ամենը միայն հավատացյալ մարդիկ կարող են լրջությամբ հասկանալ, քանզի խոսքն, անշուշտ, միայն կենդանու մարմնի մի պարզ այրման մասին չէ, այլ այն մարմնի, որն ստեղծվել է Աստծո պատկերով ու նմանությամբ: Կաթոլիկներն այսօր Եվրոպայում շատ տարածված այս խոսքն են ասում. «Մարդն ունի ազատ կամք և ըստ այդ ազատ կամքի՝ կարող է իր մարմնի ճակատագիրը տնօրինել. և անգամ որոշել, թե մահկանացուն կնքելուց հետո

²⁵ <http://www.holy-trinity.org>

թաղվի, թե այրվի>>:²⁶ Մարդակենտրոն այս <<համարձակ>> հայտարարություններն անողներն արտահայտում են ոչ թե Աստծո կամքը, այլ՝ սատանայի, որովհետև միայն չար ուժը մարդուն կարող է դրդել այնպիսի վայրագության, որը դիակիզումն է: Այսօր Եվրոպայում 90 դիակիզարան կան, ուր ամեն օր հարյուրավոր մարդիկ են այրվում:²⁷ չունենալով որևէ պատճառ դրա համար, եթե անգամ պատճառ ունեն, ապա վստահաբար դրանք միանգամայն ոչ քրիստոնեական են: Ճշմարիտ քրիստոնյան, համաձայն Տիրոջ. <<...հող էիր, և հող կդառնաս>> (Ծննդ. 3:19) խոսքի, պետք է խոնարհություն ցուցաբերի և վստահ լինի Աստծո զորությամբ մեռնելուց հետո իր հարությանը:

ԴԻԱԿԻԶՈՒՄՆ ԱՅԼ ԿՐՈՆՆԵՐՈՒՄ

Սույն թվականի փետրվարի 27-ին ՀՀ Ազգային ժողովում ընդունվեց «Հուղարկավորությունների կազմակերպման և գերեզմանատների ու գերեզմանների շահագործման մասին» օրենքը: Օրենք, որն ունի իր դրական և բացասական կողմերը և ներառում է, ինչպես արդեն նշեցինք, հուղարկավորությունների կազմակերպումն ու գերեզմանատների շահագործումը: Այս մասով օրենքը նորություն չէ մեզ համար, սակայն այն ունի շարունակություն. մեր կրոնին, մշակույթին ու բարոյականությանն անհարիր մի երևույթ՝ դիակիզում: Օրենքը նախատեսում է ՀՀ-ում հետայսու կազմակերպել դիակիզում: Սա իրապես անհավատության հռչակում է մարմնի հարության հանդեպ: Աշխարհում կան մի շարք կրոններ, որոնք իրենց հավատալիքների շրջանակներում սկզբունքորեն հավատում են դիակիզման՝ որպես ճշմարիտ ծիսական երևույթ՝ մահվանից հետո: Դրանցից են **«Արորդիների ուխտ»**, **բուդդիզմ**, **հինդուիզմ**, **հարե կրիշնա**, **լիբերալ հուդաիզմ**, **մորմոնիզմ** և իհարկե կան կրոններ, որոնք միանշանակ մերժում են դիակիզման երևույթը, ինչպիսիք են՝ **իսլամ**, **զրադաշտականություն**, **պարսիցիզմ**, **ուղղափառ հուդայականություն** և այլն: Քրիստոնեական աշխարհն այս առումով բաժանվում է երկու մասի:

Ուսումնասիրելով դիակիզումն այլ կրոններում՝ դիտարկենք դրանցից մի քանիսը:

«Արորդիների ուխտ»

²⁶ Cremation and the Catholic church. Washington, DC., Copyright 1997, P. 4

²⁷ <http://www.cremationcathchurch.com>

Մեզանից ոչ հեռու գտնվող այս կրոնը հարցի առնչությամբ գործնականում ներկայացրեց իր տեսակետը՝ այրելով քրմապետ Սլակ Կակոսյանի դիակը և, համաձայն ծիսակարգի՝ մասունքները հանձնելով կրակին, ջրին, հողին, օդին, իսկ հոգին իբրև թե հանձնեցին եթերին՝ արժանացնելով քրմապետին հայ աստվածների օրհնությանը: Այս գործընթացը նույն արևորդիները մեկնաբանում են հետևյալ ճղճիմ բացատրությամբ. «Մենք չենք ցանկանում, որ մեր մարմինը դառնա հողի տակ սողացող ճիճուների կեր: Ռա մեր հրե-վեհ հոգիների համար ստորացուցիչ է»: Այս մասին հայտարարություն անող, հայոց պատմությանն անհաղորդ ոմն Արմեն Ավետիսյան ներկայացնում է, որ դիակիզումը հայոց մեջ ունի առնվազն 5000 տարվա պատմություն:

Ցանկացած կրոնի հետևորդ (մանավանդ առաջնորդ), եթե ոչ պարտադիր, գոնե պետք է իմանա տվյալ կրոնի ակունքները և ծանոթ լինի ծիսակարգին: Հայ հեթանոսները (մինչ 301թ.) խստիվ կերպով անարգում էին կրակը, առավել ևս՝ դիակիզումը և պատվաբեր համարում թաղումը, ինչի մասին կցանկանայինք հիշեցնել հեթանոս Արմեն Ավետիսյանին: Առանց լուրջ հիմնավորման, թե ինչու մոխիրը պետք է հանձնել բնության չորս տարրերին, ինչն այնքան էլ այդպես չէ, քանի որ կրակին և օդին հանձնելու դեպքում մոխիրը խառնվում է հողին:

Քրահմայականություն

Սկզբնական շրջանում այն ընդունում էր և՛ թաղումը, և՛ դիակիզումը: Սակայն, ըստ երևույթին, այս երկու արարողություններն անհամատեղելի էին, ուստի վեդայական-քրահմայական կրոնը թաղումը համարեց ավելի նախնադարյան և ընդունեց դիակիզումը: Թաղումն այնուամենայնիվ շարունակում էր գոյություն ունենալ, քանի որ կրակն ամբողջությամբ չէր կլանում մարմինը և ոսկորներն ստիպված էին հողին հանձնել: Կրակը քրահմայականների մոտ կոչվում էր Ագնի, այսինքն՝ սրբագործող կրակ և համաձայն քրահմայականների՝ կյանքը շարունակվում էր մոխրի մեջ, որի համար էլ խնդրում էին Ագնի սրբագործող կրակին չվնասել իրենց հանգուցյալ հարազատներին, իսկ հողին, որի մեջ թաղում էին ոսկորները, չճնշել, այլ հարմարավետ ապաստան տալ:

Երբ լուսավոր աշխարհում հայտնվեցին Աստվածները, բացառապես ընդունվեց դիակիզումը, որի միջոցով միայն կարելի էր անցնել Յամա աստծո լուսավոր արքայությունը, որտեղ հանգուցյալին մտահորիզոնի անսահմանափակություն, հզորություն, կարողություն և բարեկեցություն էին սպասվում: Այդ ենթադրյալ աշխարհում

կային շատ կովեր, կաթ, կարագ, մեղր և, իհարկե, բոլորի համար կան գեղեցիկ աղջիկներ: Այսինքն՝ շեշտը դրվում է վախճանաբանության վրա. դիակիզումն է միակ ճանապարհը դեպի կարծեցյալ դրախտ:

Հինդուիզմ

Հինդուիզմում ուշագրավ է հետևյալը. միայն վանականները՝ հիջրաները, և մինչև հինգ տարեկան երեխաներն են թաղվում: Թերևս պատճառն այն է, որ վերջիններս անմեղ են համարվում և թաղվելով չեն պղծում հողը. իսկ մի՞թե նրանց հավատացյալ ժողովուրդը թաղվելով է, որ պղծում է հողը:

Բուդդիզմ

Բուդդայականները ևս ընդունում են դիակիզումը՝ վստահ լինելով, որ դրանով արագացնում են ռեինկարնացիան (վերամարմնավորում), այսինքն՝ հոգին ավելի շուտ լքի մարմինը և նորի մեջ մտնի, որը կարող է լինել մարդ, կենդանի և այլն:

Ուղղափառ հուդաիզմի

Ուղղափառ հուդաիզմի Հալախա օրենքն արգելում է դիակիզումն այն պարզ պատճառով, որ դիակիզված հանգուցյալի հոգին չի կարող գտնել իր վերջնական հանգիստը: Կազանի հուդդայական համայնքի նախագահ Դավիդ Տոկարն ասում է. «Հուդաիզմը կտրականապես մերժում է դիակիզումը և ոչ մի գիշում չի թույլատրում: Թորան միանշանակ պաշտպանում է մարդու՝ հողում բնական քայքայման տարբերակը և արգելում ցանկացած միջամտություն այդ պրոցեսին. մարդու մարմինը պետք է վերադարձվի հողին այնպես, ինչպիսին որ է: Հրեական օրենքն արգելում է դիակիզում նաև այն դեպքում, երբ հանգուցյալի հարազատները գտնվում են արտերկրում և գերեզմանը խնամող չի լինի, անգամ հանգուցյալի ցանկությունը հաշվի չի առնվում: Դիակիզված մասունքները չի կարելի թաղել հրեական գերեզմանոցում, Կադիշ կարդալ և ամենակարևորը՝ Հրեաստան ներմուծել»:

Ջրադաշտականություն

Ջրադաշտականներն ընդունում էին դիակիզումը, սակայն հետագայում փոխեցին իրենց դիրքորոշումը կրակի նկատմամբ, որն անվանվում էր Աթար՝ սուրբ կրակ: Սուրբ էին համարվում բնության մնացած երեք տարերը ևս: Այդ պատճառով էլ ո՛չ թաղում էին, ո՛չ այրում և ո՛չ էլ թողնում փտելու, որպեսզի օդը չպղծվի, այլ կառուցում էին սյուների վրա կանգնեցված հերմետիկ աշտարակներ, այստեղ բերված դիակները բաժին էին դառնում գիշատիչ թռչուններին, որից հետո ոսկորները նետում էին աշտարակի մեջ, որն էլ, ի զարմանս մեզ, որոշակի ժամանակ հետո քանդում և խառնում էին հողին. նույնքան անհեթեթ տարբերակ, որքան նրանց կիրառած դիակիզումը:

Իսլամ

Իսլամն ու դիակիզումը անհամատեղելի հասկացություններ են: Եթե այն տեղի է ունեցել, ապա մեղքը կատարողների վրա է ընկնում, իսկ իսլամադավանի հոգու համար ոչինչ չի կարող փոխվել. միևնույն է՝ անկախ դրանից պատասխան է տալու «Մեծ դատաստանի» առաջ: Եթե իսլամադավանը չի թաղվում Շարիաթին համապատասխան, ապա տվյալ շրջանի իսլամի հետևորդները նույնպես մեղքի մեջ են ընկնում: «Èçââñðèà» թերթում Անաս-Խաջի մզկիթի իմամը հայտարարել է, որ դիակիզումն Իսլամում մեծ մեղք է, մեղքն ակամա իր վրա է վերցնում նա, ով կատարում է այդ կարգը: Ըստ իմամի՝ սխալ հուղարկավորությամբ մահացածի հոգուն չի կարելի վնասել, այն արդեն «Բարձր դատարանում» է: Իսկ Թաթարստանի մուֆթի առաջին տեղակալ Վալիպուլա Յակուպովը հայտնել է. «Մահացածի մարմինը չի թույլատրվում անգամ լվանալ շատ սառը կամ տաք ջրով, ուր մնաց՝ վառել: Մուհամեդ մարգարեն ասում է, որ աստված է կրակի տերը, իսկ մարդկանց իրավունք չի տվել վառել ուրիշներին»: Ըստ Յակուպովի՝ շատ ավելի հրատապ խնդիրներ կան, դա Եվրոպայում է, որ կենսական հարցերը լուծված են և կարող են դիակիզարաններ կառուցել, պաշտպանել հոմոսեքսուալիստների իրավունքները...: Իսկ այն հայտարարությունները, թե գերեզմանները էկոլոգիական վնասներ են հասցնում, անհեթեթություններ են: Հազարավոր տարիներ մարդիկ, անասուններ, թռչուններ մահացել են և հողի դարձել, որից բնության հավասարակշռությունը չի խախտվել, ուր մնաց էկոլոգիական ինչ-ինչ վնասներ:

Ռուս Ուղղափառ եկեղեցի

Ռուս Ուղղափառ եկեղեցին հստակ պատասխան չի տալիս դիակիզման վերաբերյալ. որոշ հոգևորականներ կտրականապես մերժում են և ոմանք շատ

մակերեսորեն նայում այս հարցին: Դիակիզումը չի դիտվում որպես վանդալիզմ և չի հակասում ուղղափառ կանոններին, որովհետև «Վերջին դատաստանին» մարդկանց մարմինները վերականգնվելու են: Սակայն դիակիզումը խախտում է ուղղափառ հուղարկավորության ավանդույթը, որի հիմքում ընկած է հարգանքը մահացածի նկատմամբ, ինչպես օրինակ՝ դեմքով դեպի արևելք թաղելը, իսկ ինչպե՞ս վարվել դիակիզման պարագայում: Հողում թաղելու ավանդությունն էլ դեռևս շատ արմատացած է ժողովրդի մեջ, ուստի, ուղղակի պետք է ճիշտ ընտրել գերեզմանների տեղը և բնապահպանության հետ ոչ մի խնդիր չունենալ:

Արևելյան ոչ քրիստոնյա ժողովուրդներ

Դիակիզումը տարածված է ոչ քրիստոնյա արևելյան ժողովուրդների մեջ, այն տվյալ ժողովրդի կրոնական համոզումների դրսևորումն է, սերտորեն կապված ազգային ավանդության հետ, և ունի ոչ պակաս մշակութային արժեք:

ԹԱՂՈՒՄԸ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆՈՒՄ

Քրիստոնիայի համար որևէ իրողություն, որ առնչվում է իր կյանքին և կենցաղավարությանը, պետք է հիմնավորվի քրիստոնական ճշմարիտ սկզբունքներով: Յուրաքանչյուր քայլ պետք է կշռադատվի քրիստոնեության կատարյալ և ճշմարիտ նժարներով: Անհիմն պատճառներից ելնելով չենք կարող ոտնահարել մեր դարավոր հավատը, եկեղեցու սրբազան ավանդությունն ու ծեսը: Մեր եկեղեցու Սբ. հայերը դարեր շարունակ մշակել, հղկել և կերտել են մեր դավանանքը, որն անաղարտ կերպով փոխանցել են մեզ՝ պահելու և պահպանելու, այլ ոչ թե ըստ քմահաճության: Դարերի ընթացքում ոչ միայն զարգացավ և ձևավորվեց քրիստոնական եկեղեցու դավանանքը, այլև ծիսաարարողակարգը, որի մեջ մտնում էր աստվածպաշտությունը և մարդու կյանքի հանգրվանային և կարևոր դեպքերին վերաբերող ծիսական կողմը: Ծեսը բխում է մեր հավատից և դավանական սկզբունքներից, որոնք ձևավորվել են ըստ Սբ. Գրքի և Սբազան ավանդության: Այսինքն՝ եկեղեցում ամեն բան միահյուսված է, չկա ոչ մի ավելորդություն կամ աններդաշնակ հակասություն: Եկեղեցու ծեսը նրբորեն մշակված արարողությունների և գործողությունների մի համակարգ է, որի մեջ մտնում են աստվածպաշտության կարգը և Սբ. խորհուրդները: Այդ շարքի մեջ է նաև թաղման կարգը:

Փաստորեն, եկեղեցին մարդկու կյանքում ներկա է մշտապես. ծնված օրվանից մինչև մահ, այսինքն եկեղեցին հոգատար մոր նման մարդ արարածին առաջնորդում է ողջ կյանքի ընթացքում և վերջում իր ձեռքով հանձնում Աստծուն: Եթե մեզ քրիստոնյա ենք համարում և Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու զավակ ենք, ապա մեր կյանքի հանգրվանները պիտի անցնենք այնպես, ինչպես եկեղեցին է սահմանում: Մեզ հնուց ի վեր հայտնի է թաղման կարգը. այլ ձև և տարբերակ չի ընդունվում եկեղեցու կողմից, քանզի Սուրբ Գիրքը, Սրբազան ավանդությունը, և եկեղեցու Սուրբ հայրերը մեզ ավանդել են թաղման տարբերակը, որն ըստ Աստծո խոսքի՝ «Հող էիր, և հող կդառնաս»-ն է (Ծննդ 3:19): Հող է ասում, այլ ոչ թե՝ մոխիր:

Նոր Կտակարանում, Մատթեոսի ավետարանում կարդում ենք. «Եվ Նրա աշակերտներից մեկն ասաց. Տեր թույլ տուր, որ գնամ նախ իմ հորը թաղեն» (Մատթեոս 8:21): Այս պարագային այդքան էլ կարևոր չէ թե Հիսուս ինձ պատասխանեց, այլ կարևոր է այն, որ աշակերտի խոսքից պարզ ու հասկանալի է դառնում, որ մահացածին թաղելու էին, այսինքն՝ ոչ թե պիտի կիզեին, այլ հանձնեին հողին: Նոյնն է սկզբունքը նաև մեկ այլ ավետարանական հատվածի. «Իսկ Հովհաննեսի աշակերտները եկան վերցրին նրա մարմինը և թաղեցին» (Մատթեոս 14:12): Պարզ է, որ հրեաների մոտ ընդունված էր թաղման տարբերակը: Ավետարանն էլ այն մատուցում է մեզ իբրև ընդունված և ճիշտ ձև: Նոր Կտակարանում կան նաև թաղման այլ դրվագներ Գործք Առաքելոցում կարդում ենք «Եվ երիտասարդները ոտքի ելան, պատանքեցին նրան ու տարան թաղեցին» (Գործք. 5:6):

Մարդու թաղելը շատ հաճախ համեմատվում է մկրտության Սուրբ խորհրդի այն հատվածի հետ, երբ մկրտվողը երեք անգամ ընկղմվում է օրհնված ջրի մեջ, դրանով խորհրդավորապես թաղվում Քրիստոսի հետ և նորից հարություն առնում. «Թաղվելով Նրա հետ մկրտության մեջ դրանով իսկ Նրա հետ հարություն առանք՝ Աստծո զորությանը հավատալով» (Կող. 2:22): Թաղման առավել մանրամասն նկարագրություն կա Ղազարոսի պատմության մեջ: Ղազարոսը Հիսուսի սիրելի բարեկամներից էր և հիվանդ էր: Հիսուս լսելով Ղազարոսի մահվան բոթը, հայտնում է իր աշակերտներին, այնուհետ Հիսուս գալիս է և նրան գտնում է չորս օրից ի վեր թաղված և գերեզմանի մեջ (Հովհ11:14;17): Ուշադրություն դարձնենք վերջին հատվածին՝ գերեզմանի մեջ էր, այսինքն Ղազարոսը թաղված էր: Երբ Հիսուս հրամայում է գերեզմանի քարը մի կողմ

տանել, Ղազարոսի քույրերը ընդդիմանում են, քանզի չորս օր էր անցել և նրա մարմինը նեղել էր արդեն (Հովհ. 11:38-39): Շարունակության մեջ տեսնում ենք, թե ինչպես է Հիսուս հարություն տալիս Ղազարոսին. «Բարձր ծայնով աղաղակեց և ասաց՝ Ղազարոս վեր կաց դուրս արի՛, և մեռելը ելավ, ոտքերը կապված, ձեռքերը երիզով ամրացված և երեսը վարչամակով պատած» (Հովհ. 11:43-44): Այստեղից հետևում է, որ Ղազարոսն ուղղակի պատանքով էր պատված, նրա հարությունը նախօրինակն էր մեր Տիրոջ թաղման և հարության: Չորս ավետարաններն էլ խոսում են այս մասին: Մատթեոսի ավետարանում կարդում ենք. «Եվ Հովսեփը մարմինը առնելով՝ այն պատեց մաքուր կտավով և դրեց նոր գերեզմանի մեջ» (Մատթ. 27:59): Հասկանալի է, որ Տիրոջ մարմինն առանց այլալման և փոփոխման, ըստ սովորության՝ պատվեց կտավով և դրվեց գերեզմանի մեջ: Բնականաբար, սա կատարյալ օրինակ է, որին պետք է հետևենք Տիրոջ կողմից ավանդված և հաստատված օրինակներին: Հովհաննես ավետարանիչն ավելի մանրամասն նկարագրելով գրում է. «Նիկողեմոսը, որ առաջին անգամ գիշերով Հիսուսի մոտ էր եկել, բերեց մոտ 100 լիտր զմուռս՝ հալվեի հետ խառնված: Վերցրին Հիսուսի մարմինը և պատեցին կտավներով՝ խնկերով հանդերձ, ինչպես հրեաների սովորությունն էր՝ պատել: Եվ այն տեղում, ուր Նա խաչվեց, պարտեզ կար և այդ պարտեզում՝ մի նոր գերեզման, որի մեջ երբեք որևէ մեկը չէր դրված: Եվ քանի որ գերեզմանը մոտ էր, հրեաների ուրբաթի պատճառով, այնտեղ դրեցին Հիսուսի մարմինը » (Հովհ. 19:39-42): Փաստորեն, ոչ միայն կարևոր է այն հանագամանքը, որ Տիրոջ մարմինը դրվեց գերեզմանի մեջ առանց որևէ աայլակերպության, այլ ավելին՝ Նրա մարմնի նկատմամբ մանրամասն խնամք և հոգածություն ցուցաբերեցին. մաքրեցին Տիրոջ մարմինը հնարավորինս ծածկեցին մարմնի վերքերը ու անուշոթյամբ պատելով՝ դրեցին գերեզմանում: Երեք օր հետո մեր Տերը այդ նույն մարմնով հրաշափառ հարություն առավ և փրկություն պարգևեց ամենքիս: Այս նույն հավատով էլ պիտի հարություն առնենք մեր մարմնով: Նոր Կտակարանի օրինակներն աստվածահաճո են, ուստի, լինելով Աստծո զավակներ պետք է կատարենք մեր երկնավոր Հոր կամքը:

ԹԱՂՈՒՄԸ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆՈՒՄ

(Կրակը՝ որպես պատժիչ միջոց)

Աստվածաշնչում կրակի կամ մարդկային մարմնի այրման մասին նկարագրությունները հիմնականում կապվում են պատժի հետ: Այն Աստծո և մարդու հարաբերության մեջ է, այսինքն՝ Աստված որոշ դեպքերում մարդուն կամ մարդկությանը պատժում է կրակի միջոցով: Եզեկիելի մարգարեության մեջ նշված է. «Քեզ ծառայեցնելու եմ քո թշնամիներին մի երկրում, որ դու չգիտես, Քանզի իմ բարկությունից կրակ է վառվում, որ բորբոքվելու է ձեզ վրա»:²⁸ Վառ օրինակ է Ծննդոց գրքում պատմվող Սողոմի և Գոմորի պատմությունը. «Տերը երկնքից ծծումբ ու կրակ թափեց Սողոմի ու Գոմորի վրա»²⁹: Իսկ քահանաներին պատգամներ տալիս Աստված Մովսեսին պատվիրում է հետևյալը. «Եթե քահանայի դուստրը պոռնկությամբ պղծվի, նա արատավորած կլինի իր հոր անունը. նա պետք է հրով այրվի»³⁰: Պատժի մի դրսևորում, որը վերաբերում է քահանաներին և նրանց ընտանիքի անդամներին: Սա դրսևորվում է նաև իսրայելացիների ընտանիքներում. օրինակ. «Երեք ամիս հետո Հուդային հայտնեցին, թե՝ «Պոռնակացել է քո հարս Թամարը և ահա պոռնկանալու պատճառով հղիացել»: Հուդան ասաց. «Դուրս հանեցեք նրան, թող ողջ-ողջ այրվի»»³¹: Հրով այրվելու պատիժը դրսևորվում է ոչ միայն պոռնկության, նաև՝ գողության ժամանակ: Նավեի որդի Հեսուի գրքում նշվում է. «Եվ ով որ մեղադրվի նզովվածը գողանալու մեջ, թող հրով այրվի ինքը, իր ամբողջ տունը և այն ամենը, ինչ որ նա ունի, որովհետև նա դրժել է Տիրոջ ուխտը և անհրավություն է արել Իսրայելի մեջ»³²:

Ամոսի մարգարեության մեջ ոսկորներն այրելու վերաբերյալ Աստված ասում է. «Մովաբի երեք ամբարիշտներին և մանավանդ չորրորդի համար ես պիտի պատժեմ նրանց, քանի որ նրանք այրեցին եղոնացիների թագավորների ոսկորները, մինչև որ դրանք մոխիր դարձան»³³: Որպես հավաստիացում վերը նշված հատվածների՝ Ամոսի մարգարեության մեջ ընդգծվում է. «Այսպես մի տեսիլք ցույց տվեց ինձ Տեր Աստվածը, ահա կրակով դատաստան արեց Տեր Աստվածը, կրակը լափեց շատ խորություններ և

²⁸ Երեմիա ԺԵ 14

²⁹ Ծննդոց ԺԹ 24

³⁰ Ղևտական ԻԱ 9

³¹ Ծննդոց ԼԸ 24

³² Հեսու Է 15

³³ Ամոս Բ 1

կերավ երկրի մի մասը»³⁴: Արդեն հստակ երևում է, որ Հին Կտակարանում կրակը դատաստանի և պատժի համար էին կիրառում՝ ըստ Աստծո պատգամների:

Մահվան և թաղման մասին Հին կտակարանում կան հետևյալ դրվագները: Երբ մահանում է Աբրահամի կինը՝ Սառան, Աբրահամը գտնվում էր Բաբելոնում, և նա գերեզմանի համար հող է խնդրում: Տեղի բնակիչները Աբրահամին պատասխանում են. «Լսիր մեզ, տեր: Դու մեր մեջ Աստծու նշանակված թագավորն ես: Քո հանգուցյալին թաղիր մեր լավագույն գերեզմաններից մեկում, որովհետև մեզնից ոչ մեկը չի հրաժարվի քեզ շիրիմի համար տեղ տրամադրելուց»³⁵:

Հակոբի կին Ռաբելը երբ մահանում է, Ծննդոց գրքում նկարագրվում է. «Մեռավ Ռաբելն ու թաղվեց Եփրաթայի՝ նույն ինքը Բեթլեհեմի ճանապարհի վրա: Հակոբը նրա շիրիմի վրա կոթող կանգնեցրեց: Դա մինչև այսօր էլ հայտնի է իբրև Ռաբելի շիրիմի կոթող»³⁶: Այստեղ երևում է, որ Հին Ուխտի ժամանակաշրջանում ոչ միայն թաղում էին, այլև մեր օրերում քաջ հայտնի շիրմաքարեր էին կանգնեցնում՝ որպես հիշատակ իրենց ննջեցյալների: Թաղման և նախնիների հիշատակի պահպանման մասին Բ Թագավորաց գրքում Դավիթ արքան ցանկանում է հատուցել իր ծառա Բերզելիին: Դավիթը նրան հրավիրում է Երուսաղեմ, բայց ծառան նրան պատասխանում է. «Քո ծառան թող ապրի ու մեռնի իր քաղաքում, իր հոր ու մոր գերեզմանի մոտ»³⁷: Երրորդ Թագավորաց գրքում գերեզմանի և մարդու ոսկորների մասին գրված է. «Երբ մեռնեն, ինձ կթաղեք այն գերեզմանում, ուր թաղվեց Աստծո մարդը. Նրա ոսկորների կողքին դրեք ինձ, որպեսզի իմ ոսկորները պահպանվեն Նրա ոսկորների հետ, որովհետև անպայման կկատարվի Տիրոջ այն խոսքը, որ ասվեց Բեթելում գտնվող զոհասեղանի ու Սամարիայի բարձրադիր կռատների դեմ»³⁸: Եզեկիելի մարգարեության մեջ Աստված է խոսում թաղման և գերեզմանի մասին. «Այն օրը Գոգին ես Իսրայելում տալու եմ գերեզմանի հայտնի տեղը, ծովի կողմերից եկածների շիրիմը. ձորագետի շուրջ գերեզման են շինելու ու այնտեղ թաղելու են Գոգին ու նրա բոլոր բազմություններին: Եվ շիրիմը կոչվելու է «Գոգի հոտի գերեզման»³⁹:

³⁴ Ամոս է 4

³⁵ Ծննդոց ԻԳ 6

³⁶ Ծննդոց ԼԵ 19 – 20

³⁷ Բ Թագավորաց ԺԹ 37

³⁸ Գ Թագավորաց ԺԳ 31

³⁹ Եզեկիել ԼԹ 11

Այս հատվածներից հստակ երևում է, որ Աստված պատվիրում է թաղել, ոչ թե այրել: Թաղել այնպես, որ մահացածներին հիշեն, հատուկ գերեզմանների տեղեր է հատկացնում, որոնք ունեն անվանումներ. «Ռաքելի շիրիմի կոթող», «Գոգի հոտի գերեզման» և այլն:

ԹԱՂՈՒՄԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հայաստանում քրիստոնեական թաղման ծեսի սկզբնաղբյուրները մեզ չեն հասել: Աղքատիկ տեղեկություններ են պահպանվել հայ մատենագրության մեջ այնպիսի երևելի անհատականությունների թաղման մասին, ինչպիսիք են Սուրբ Սահակ Պարթևը, Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը, Սուրբ Վրթանես Հայրապետը և այլն: Միևնույն ժամանակ լռության են մատնված հասարակ քրիստոնյաների թաղման ծեսը:⁴⁰ Թաղման կարգը զարգացավ և շնորհիվ Մաշտոց Եղիվարդեցի Հայրապետի (Ժ դար): Սակայն մինչ այդ թաղման ժամանակ նկատելի էին այնպիսի տարրեր, որոնք մուծվել էին քրիստոնեության մեջ հեթանոսական ծեսից՝ թաղման ընթացքում վայրաբարո աղաղակները, երեսները ճանկռելը, մազերը գլխից պոկելը, դիվական պարերը և այլն: Այդ սովորույթները վերացնելու համար հայոց եկեղեցին ժողովական որոշումներով, կաթողիկոսական առանձին թղթերով փորձել է խրատել ժողովրդին՝ հեռու մնալ օտար և քրիստոնեական հավատին անհարիր բարքերից: Օրինակ՝ Շահապիվանի ժողովի կանոնախմբում կարդում ենք. «Որք կօծ դնեն եւ կամ զճակատն հարկանեն եւ կամ զհերս խզեն՝ նզովեալ լիցին ի կեանս եւ ի մահ»: ⁴¹ Հովհան Մանդակունին անդրադառնալով թաղման ընթացքում լաց ու կոծին՝ խրատում է քահանաներին և ասում. «Արդարև՝ ասա ինձ ո՛վ քահանա, Աստծու ծառայողների խումբը և սաղմոսներն ինչո՞ւ ես մտցնում մերկանդամ մարդկանց խմբի մեջ: Ընդհանուր ի՞նչ կա Աստծու սուրբ պաշտոնյայի և մերկանդամ ու սատանայավայել ողբացողների միջև»⁴²: Փորձելով վերացնել մահացածների վրա կատարվող վայրաբարո լաց ու կոծը՝ մեր եկեղեցու հայրապետներն ամեն բան արեցին, որպեսզի թաղման ծեսին հաղորդեն գոհաբանական, հանդիսավոր ձև, որը համեմատական ոչ մի եզր չուներ ինքնամոռացության հասնող ողբի, ինքնախեղման և

⁴⁰ Անդրեա Բարբարա Շմիդտ, Հայոց թաղման ծեսը, Գանձասար աստվածաբանական հանդես, հատոր 6, էջ 85

⁴¹ Կանոնագիրք հայոց, հատոր Ա, էջ 247

⁴² Հ. Մանդակունի, Ճառք, 2001 թ. էջ 359

հաճախ էլ ինքնասպանության տեսարանների հետ:⁴³ Վաղ քրիստոնեական շրջանում թաղման կազմակերպման գործը մահացածի հարազատների հոգսը լինելուց հետոգհետե դադարում է և դառնում ողջ քրիստոնյա համայնքի հոգսը:⁴⁴

Չորրորդ դարում թաղման ծեսի հիմնական բաղադրամասերն էին՝ սաղմոսերգությունը, հիմներգությունը, ննջեցյալի համար բարեխոսական աղոթքը և գերեզմանի օրհնության կարգը:⁴⁵ Այդ մասին Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» աշխատության մեջ, նկարագրվում է Սբ. Սահակ Հայապետի մահը և թաղումը. «... մեծաթիվ մարդկանց, եպիսկոպոսների ու քահանանների, սարկավագների ու դպիրների հետ, սաղմոսներ, օրհնություններ ու հոգևոր երգեր երգելով՝ բերեցին Տարոն գավառի Հաշտիշատ գյուղը և ամեն պատիվ տալով՝ Աստծո սուրբ մարդու մարմինը մարտիրոսական մատուռում տեղավորեցին և քրիստոսաշեն կնիքով կնքեցին»:⁴⁶ Իսկ Սբ. Մեսրոպ Մաշտոցի թաղման պատմության մեջ Կորյուն վարդապետը սաղմոսների, երգերի և օրհներգերի կողքին հիշատակում է նաև վառվող մոմեր, բորբոքված ջահեր, անուշահոտ խնկեր և առջևից գնացող լուսավոր խաչվառներ:⁴⁷ Բացի այդ, վկայություն կա, որ հանգուցյալին մերկացնում էին իր աշխարհիկ զգեստներից և մարմինը ջրով լվանալուց հետո պատում սպիտակ կտորով, որը ծիսական լեզվով կոչվում է պատանք:⁴⁸ Վաղ քրիստոնեական շրջանում հայկական թաղման ծեսից բացակայում էր հանգուցյալի դագաղի եկեղեցու բակում (իսկ եթե հոգևորական է ներսում) կարճատև դադարը: Այն ավելացել է Ժ դարում:⁴⁹ Աշխարհականի և հոգևորականի թաղման ծեսերը որոշակի տարբերություններ ունեն.

- . եկեղեցու կարգի ժամանակ վանականի դին դրվում է եկեղեցում, իսկ աշխարհականինը՝ եկեղեցու ճակատամուտքի առջև⁵⁰,
- . հանգուցյալ հոգևորականի դին օծվում է Սբ. Մյուռոնով (ճակատը և ձեռքերը),
- . քահանայաթաղի ժամանակ կարդացվող սուրբգրային հատվածներն ավելի երկար ու ճոխ են,

⁴³ Փանծասար, հատոր 6, նշվ. աշխ. , էջ 88

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 85

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 86

⁴⁶ Կորյուն «Վարք մաշտոցի», Երևան 1994թ էջ 78

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 80

⁴⁸ Տե՛ս Պիրք Հարցմանց, էջ 671

⁴⁹ Փանծասար, հատոր 6, նշվ. աշխ., էջ 94

⁵⁰ Հարցմանց, էջ 672

. ի տարբերություն աշխարհականի, որի դին պատվում էր պատանքով, ննջեցյալ հոգևորականին հազցնում էին իր զգեստները:⁵¹ Այս մասին վկայում է նաև Կորյուն վարդապետն ասելով, որ Սբ. Սահակ Հայրապետին քահանայական զգեստներ հազցրեցին:⁵²

. հոգևոր դասը կամ սրբերը թաղվում էին մատուռներում և եկեղեցիներում կամ էլ նրանց գերեզմանների վրա հետագայում կառուցվում էին մատուռներ ու եկեղեցիներ:⁵³

Այս իրողությունը բացատրվում է «Ազաթանգեղայ պատմութեան» մեջ, որտեղ Սբ. Գրիգորը հորդորում է թագավորին ու ժողովրդին Հռիփսիմյանց նահատակների գերեզմանների վրա կառուցել աղոթքի Սուրբ տաճարներ, որպեսզի այդ Սրբերի բարեխոսությամբ իրենք էլ հանգստանան չարի պատուհասներից ու տանջանքներից:⁵⁴ Իսկ ինչո՞ւ են մահացած մարդուն թաղում հողի մեջ, խունկ ծխում նրա վրա, մարմինը պատում պատանքով, քանի որ.

. այն Աստծու պատկերն է, և իբրև պատվական գանձ այն պահում են հողի տակ,

. որպեսզի այն հարազատների կողմից պաշտամունքի առարկա չդառնա,

. որ կենդանի եղողները դադարեն սգալ,

. որպեսզի մարդ վճարի իր պարտքը՝ հող էիր, հող կդառնաս:

Մարդու մարմինը հողի մեջ դնելուց առաջ օրհնում են գերեզմանը, քանի որ Աստվածորդին գերեզմանի մեջ դրվելով օրհնեց այն: Թաղումից հետո գերեզմանը կնքվում է երեք անգամ, որն ունի Սուրբ Երրորդության խորհուրդ, այն պահպանում է մարդու հոգին, մարմինը և շունչը, ինչպես նաև տալիս խոսքով և գործով կատարված մեղքերի թողություն:⁵⁵ Մարդու մարմինը պատում են պատանքով, քանի որ աշխարհական զգեստներ հանելը նշանակում է հրաժարվել աշխարհի մեղքերից, իսկ պատանքը խորհրդանշում է լուսեղեն զգեստները, որոնք մարդն հագնում է դրախտում: Պատանք է կոչվում, որովհետև ամուր պատում է մարդու բոլոր զգայարանները, և թույլ չի տալիս նրան գործել թե՛ բարի և թե՛ չար գործեր:⁵⁶ Թաղման թափորը ննջեցյալի հետևից ընթացող մարդիկ են՝ վերջինիս եղբայրներն են, որոնք հոգևոր պատերազմի ժամանակ

⁵¹ Գանձասար, հատոր 6, նշվ. աշխ., էջ 96

⁵² Կորյուն, էջ 78

⁵³ Տես Ազաթանգեղոս, էջ 431-433, Կորյուն, էջ 78-80

⁵⁴ Ազաթանգեղոս, էջ 407

⁵⁵ Գիրք Հարացմանց, էջ 672

⁵⁶ Նոյն տեղում, էջ 671

աղոթքներով օգնելու են նրա հոգուն: Մահացածի դեմքն ուղղում են արևելք, որովհետև այնտեղ է գտնվում դրախտը, որտեղից արտաքսվեց նա, ինչպես նաև արևելքից է լինելու Տիրոջ գալուստը:

Այսպիսով, Հայ եկեղեցու և հայ քրիստոնյայի համար միակ և անփոխարինելի տարբերակը թաղման ծեսն է, որը ձևավորվել և դարերի ընթացքում սրբագործվել մեր լուսահոգի հայրապետների և վարդապետների կողմից և որն իր արտահայտությունն է գտել հայ մատենագրության մեջ:

ՍԿՁԲՆԱԴՐՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մովսես Խորենացի «Հայոց պատմություն»
2. Մաշտոց, Ս. Էջմիածին, 2001 թ.
3. ՀՍՀ հանրագիտարան, հ. 3 և 4, Երևան 1978 թ.
4. Եզնիկ Կողբացի, Եղծ Աղանդոց, Երևան, 1994 Աստուածաշունչ Մատեան, 4. Ս. Էջմիածին 2004 թ.
5. Տ.Բաբգեն Ա.Քին. Մագուտեան, Ճանապարհ առ Քրիստոս, Նյու-Յորք, 1995 թ.
6. Èëþñððèðíâáííàÿ èñòîðèÿ ðáëèãèé, ò. 2, ìñêââ 1992
7. <http://www.Panorama.am>